

Katolická víra jako identifikační symbol v dnešní Evropě

ANNA MATUŠINOVÁ, PETR FIALA*

Anna Matušinová (1987–2013), mimořádně nadaná politoložka, byla doktorandkou na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií FSS MU. V rámci jejího doktorského studia jsme spolu psali i tento článek, který byl původně připravován pro otištění v zahraničí. Anna nás opustila před jeho dokončením; tak jen věřím, že by souhlasila s jeho uveřejněním v Politologickém časopise, které chápeme jako poctu české politologické obce její památce.

Anna Matušinová v sobě spojovala několik talentů: měla výborné vyjadřovací schopnosti podpořené redaktorskou a publicistickou praxí ve studentských časopisech, díky nimž uměla psát zajímavě, měla hluboké znalosti evropské problematiky a vztahu religiozity a politiky a měla i právnícké myšlení, jež obohacovalo a doplňovalo její sociálněvědní kompetenci. Projevovala pozoruhodnou usilovnost a zodpovědnost, která ji vedla k tomu, že navzdory zdravotním komplikacím zvládala všechny úkoly spojené s doktorským studiem vynikajícím způsobem. O svém zdraví se mnou otevřeně mluvila, obdivoval jsem její statečnost i vyrovnaný přístup a stejně jako všichni, kdo ji znali, jsem věřil, že se její zdravotní stav bude jen zlepšovat.

V Anně Matušinové jsme ztratili kolegyni nevšedního nadání, ale také neobyčejně statečností a síly, která pro nás byla a zůstává v tomto směru příkladem. (Petr Fiala)

Abstract: Catholic Faith as an Identification Symbol in Contemporary Europe

Religion in contemporary Europe has been forced out of politics but religious themes repeatedly return in European politics. The article deals with the question of how the Catholic faith, as a symbol of identification, and the political and social issues conditioned by Catholic faith influence current European policy. Sociological research has indicated a link between identification with the Church and social attitudes, and the influence of religious identification on the approach toward European integration. The key theme of the article is the analysis of religious topics at the political level and the consequences of the struggle of the cross, as well as the resulting influence on political or judicial power in European countries. Using specific examples, it is shown that some of the manifestations of the Catholic faith represent an identification symbol and that religious themes have remained strong.

Keywords: Religion, European politics, European integration, catholic faith, identity

DOI: 10.5817/PC2013-3-346

* Petr Fiala, Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, pfiala@muni.cz.

Přestože doba přímého vlivu církve na fungování státu již dávno pominula, nelze přehlížet politický význam, které náboženství má i v těch evropských společnostech, jež mají tendenci považovat politickou dimenzi náboženství za nedůležitou. Nemusíme přitom myslet jen na latentní střet mezi tradičním evropským náboženstvím (křesťanstvím) a novým náboženstvím přistěhovalců (islámem), i když právě v této oblasti jsme nejvýrazněji svědky stále se zvyšujícího významu náboženské agendy v politických rozhodovacích procesech. Menšiny přistěhovalců se snaží uchovat své náboženství, mj. i jako kulturní a sociální pouto se svou vlastí. Je zajímavé, že velké množství problémů mají paradoxně státy, které svou náboženskou neutralitu, toleranci a sekularizaci společnosti nejvíce deklarují (jedná se zejména o Francii a Nizozemí). Také proto v současnosti nepochybně nabírá v evropském kontextu na důležitosti význam náboženských otázek.

Náboženství je ostatně tradičním prostředkem legitimizace zákona a státní autority. Již v řeckých a římských republikách byly náboženské obřady spjaty s existencí státních útvarů a svůj božský původ zdůrazňovali nejen římscí císaři. Ostatně mnoho Japonců ještě ve 20. století věřilo, že jejich císařský rod má božský původ. Propojenost státu a náboženství dokládá kupříkladu i ustanovení anglického panovníka hlavou církve. Význam náboženství ve společnostech (včetně těch moderních) se nepřímou odrazí i v rozšířeném názoru, že pokaždé, když stát vyhlásil otevřený boj proti církvi, nakonec prohrál. Příkladem podporujícím tuto tezi může být komunistická ideologie. V řadě se zemí se vládoucí komunisté aktivně snažili potírat náboženství, příslušníci především katolické církve byli pronásledováni, utlačováni a omezováni, činnost církve měla být redukována na několik státem povolených úkonů. Církve se však stala symbolem odboje proti režimu, paradoxně vzrostla její společenská autorita a nakonec i politická moc, když se na mnoha místech stala součástí hnutí odstraňujících diktaturu. Zajímavé je, že po pádu komunistických režimů, stejně rychle jak politická moc církve vzrostla, tak i opadla. Krach autoritativních ideologií a příklon mnohých států k liberální demokracii vedl v 90. letech k rozšíření Fukuyamovy teze tzv. konce dějin, kdy díky sekulární formě křesťanského univerzalizmu měla být také otázka náboženské svobody vyřešena. Již minulé desetiletí však ukázalo, že Huntington ve svém střetu civilizací možná přesněji odhadl situaci. Konflikty v nejrůznějších částech světa (včetně toho na evropském kontinentu, v bývalé Jugoslávii) nám připomínají, že i dnes jsou lidé schopni spolu bojovat a zabíjet z důvodů, jež se zdají být (také) nábožensky motivovány.

Předložený text se z pochopitelných důvodů nezabývá celou komplikovanou vazbou mezi náboženstvím a současnou společností, ale analyzuje pozici katolicismu ve smyslu identifikačního symbolu a vliv katolickou vírou podmíněných politických a společenských témat na současnou politiku v Evropě. Jeho cílem ovšem není analýza střetu nových a starých evropských náboženství, byť tato problematika s položenými otázkami často úzce souvisí a do budoucna bude nepochybně také pro politologii představovat badatelskou výzvu.

1. Pozice katolíků v Evropě

V Evropské unii můžeme nyní nalézt sedm států, v nichž je ustavena oficiální „státní“ církev. Pouze v jednom z nich, na Maltě, tato pozice náleží římskokatolické církvi. Nicméně formalizované postavení nemusí být dostatečným ukazatelem faktického vlivu. K římskokatolickému

vyznání se podle veřejných průzkumů hlásí více než 90% obyvatelstva v Itálii, Lucembursku a Portugalsku. Podíváme-li se na poslední výzkumy Eurostatu, zhruba 52% Evropanů věří v Boha a dalších 27% přiznává, že existuje nějaká vyšší duchovní či životní síla (European Commission 2005: 7-11). Na druhou stranu sčítání lidu v evropských státech ukazují, že počet lidí hlásících se k určité církvi konstantně klesá.¹ Ani toto konstatování však nemůže být považováno za jediný relevantní ukazatel, který by indikoval upadající vliv církve na život lidí. Podle tzv. teze náboženské individualizace pokles praktikování náboženské víry prostřednictvím určité církve nutně neznamená úbytek náboženské víry ve společnosti. Věřící totiž poslední dobou stále častěji praktikují svou víru soukromě na individualizované bázi, tedy mimo autoritu náboženských institucí (tento koncept lze chápat jako tendence věřit v Boha, ale nepříslušet k církvi; viz Davie 1994). Činit závěry ze statistik, které ukazují příslušnost pouze k určité denominaci, může mnohdy vést ke zkreslení, neboť nejsou reflektováni ne-institucionalizovaní věřící a ti, kteří otázku příslušnosti k víře při sčítání lidu nebo různě prováděných průzkumech nezodpoví. Přestože v oblasti interpretace a teoretické reflexe proměn identifikace s náboženstvím nepanuje shoda, lze se jistě shodnout na dvou empiricky doložitelných skutečnostech: v evropských zemích celkově klesá počet věřících hlásících se ke katolické církvi, ale současně roste počet těch, kteří svou víru oficiálně nedeclarují a neinstancionalizují.

Bývá pravidlem, že s náboženskou příslušností je identifikována zejména starší generace. Generace mladých Evropanů samozřejmě nemá a ani nemůže mít stejný vztah k náboženství jako jejich prarodiče. Příčiny lze mimo jiné hledat v rozdílných hodnotových představách, jež vycházejí z proměny sociálně-kulturních vzorců, politické kultury, z rozpadu tradičních společenství, sociální kontroly, nezřídka jsou spojeny i s globalizačními fenomény – od cestování, přes univerzální vzdělání až po neustálý přístup k informacím apod. Na druhou stranu vyvodit z průzkumů závěr, že náboženství je přežitkem, který uchovává pouze starší generace, by bylo nejspíše vzdáleno realitě. Jako dobrý příklad, že katolická církev dokáže opakovaně upoutat pozornost i mladší generace, mohou sloužit Světové dny mládeže, jejichž tradici založil papež Jan Pavel II. v 80. letech minulého století. Několikadenní setkání, na kterém se sejdou mladí z celého světa s papežem, slouží především jako duchovní cvičení, má mladé lidi povzbudit a nábožensky motivovat. V roce 1991 se v polské Čenstochové sešlo na 1,2 milionů mladých katolíků, o čtyři roky později v Manile jich byly již 4 miliony, milénium v Římě přišly oslavit 2 miliony, stejný počet věřících se zúčastnil zatím posledního setkání v Madridu. Pořádání pravidelných shromáždění v různých koutech planety jasně indikuje snahu katolické církve o přilákání mladých lidí, podporu jejich víry, zviditelnění jednoty a modernizaci některých prostředků a postojů.

I když se pro 21. století považuje za charakteristickou tzv. extenzivní sekularizace, náboženství i nadále ovlivňuje smýšlení společnosti. Na kulturu národů stále působí názory, které byly dříve spojeny s náboženskými tradicemi, a to i přesto, že mnozí občané nikdy nevstoupili do kostela, chrámu či mešity. Tyto hodnoty jsou jim předávány díky prostředím, ve kterém žijí, a jež je utvářeno také nábožensko-kulturními faktory (Norris a Inglehart 2004: 17). Od náboženského vyznání se logicky odvíjí i žebříček hodnot, což má vliv na politické a společenské jednání jedince.

Z nejrůznějších průzkumů nicméně jasně vyplývá, že rozdílná identifikace s církví má vliv na společenské postoje. Je prokázáno, že katolíci jsou méně liberální v morálních otázkách

než protestanti a lidé bez vyznání (Nicolet a Tresch 2009: 95). Náboženské strany tradičně prosazují v řadě otázek konzervativní linii, přestože se celkově a v závislosti na konkrétní stranické soustavě mohou pohybovat napříč politickým spektrem. Studie však také ukazují, že náboženské hodnoty ani praktikování víry nemají žádný vliv na podporu demokracie. Při posuzování dopadu na smýšlení lidí o demokracii jsou spirituální hodnoty ve skutečnosti méně důležité než kulturní a politické proměnné (Myunghee 2008: 228 a 231).

2. Religiozita a evropská integrace

Ve sledovaném kontextu není nezajímavé podívat se na vazbu mezi náboženským smýšlením a postojem k evropské integraci. Některé výzkumy² naznačují, že náboženství má stále důležitý vliv na formování postoje k evropské integraci. Jeho intenzita se však liší podle zkoumaného státu a též denominace. V devíti nejstarších zemích EU³ lze nalézt silnou podporu integrace, která se stupňuje, pokud je věřící aktivním členem katolické církve. Naopak protestanti zastávají vlažnější postoj a náboženská aktivita dokonce posiluje negativní pohled.

Podíváme-li se však na šestici států, která k EU přistoupila v 80. a 90. letech,⁴ docházíme k úplně jiným závěrům. Zde katolická církev nemá zvláštní vliv na formování postoje vůči EU. V souladu s předchozí skupinou protestanti zastávají silný negativní postoj. Naopak ortodoxní věřící EU aktivně podporují.

V roce 2004 přistoupila nová desítka států, a přestože v zemích tzv. východního rozšíření nenalzáme silnou katolickou základnu (kromě Polska), katolictví zde implikuje významný negativní dopad na podporu evropské integrace. Před rokem 2004 byla i polská katolická církev proti vstupu do EU, tento postoj se však postupně změnil v podporu rozšíření. Polští katolíci totiž následovali prointegrační postoj svého papeže Jana Pavla II. Dnes, kdy EU v ústavě odmítla odkázat na své křesťanské tradice a dokonce se snaží zasahovat do oblastí, jakými jsou sexuální chování, bioetika apod. způsobem, který je odlišný od katolického učení, tato podpora rychle klesá.⁵ Co se týče protestantů, ti ve státech východního rozšíření nemají signifikantní vliv. Ortodoxní věřící zastávají sice marginální, ovšem negativní vztah vůči EU. Zkoumáme-li poslední skupinu přistoupivších států a Chorvatsko, zjistíme, že katolíci silně oponují EU, ortodoxní příslušníci jsou jí naopak nakloněni. Příkladem může být nárůst konfliktu mezi chorvatskými sociálně konzervativními katolíky, kteří si přejí soulad vládní politiky s církevní naukou a sociálně liberálními silami v EU, jež obdobné snahy zavrhnou (EU Parliament slams... 2007).

Shrme-li výše uvedené poznatky, lze tvrdit, že náboženství je i nadále důležité pro formování postojů vůči EU, přestože jeho vliv je nepřímý a je závislý na různých dalších faktorech. Celkově lze konstatovat, že katolíci věří více v integraci a podporují ji. Euroskepticismus lze tedy méně očekávat v katolických společnostech než u protestantů. Protestanti postupně překonávají skeptický pohled (za nímž většinou stojí obrana národního státu) a následují katolického příkladu, neboť věří v potřebu jisté míry evropského sjednocení. Být ortodoxním věřícím též znamená podporovat EU, přestože méně než je tomu u katolíka či protestanta. Nacionalistické tradice ovlivňují především ortodoxní věřící (jedná se zejména o problémy mezi Řeckem a Tureckem). Studie ukázaly, že státy, kde žije více katolíků a ortodoxních věřících, stejně jako země s více náboženstvími, jsou méně euroskeptické než

protestantské státy. Na druhou stranu přímý vliv individuálního náboženského vyznání na euroskeptický postoj jednotlivců prokázat nelze. Toto stanovisko totiž souvisí s ideovým a kulturním kontextem (tedy náladou ve společnosti), v němž člověk žije (Boomgaarden a Freire 2009: 1252–1256). Euroskepticismus je ovšem též úzce propojen s postoji k imigrantům. Není překvapivé, že názory na imigrační politiku mimo jiné závisí především na kulturních a náboženských odlišnostech.

Zajímavé je též sledovat závislost věku a náboženské identifikace (Nelsen et al. 2011: 21). Katolické a protestantské vyznání je při rozhodování o postoji k evropské integraci důležité zvláště pro starší generaci.⁶ Mladí křesťané (ve věkovém rozmezí 15 až 36 let) většinou nespojují svou náboženskou příslušnost s názorem na EU. Výjimku představují mladí protestanti, kteří zůstávají k EU skeptičtější než jejich starší spoluobčané.⁷ Díky tomu, že náboženství pro mladé Evropany při jejich rozhodování nehraje důležitou roli, lze očekávat, že vliv církví na veřejnou podporu EU bude postupně klesat.⁸

Přestože zdaleka ne všichni věřící následují doporučení své církve, může náboženské smýšlení stejně jako rétorika církevních představitelů ovlivňovat postoje k integraci. Katolická církev byla od počátku velkou propagátorkou evropské integrace, což se ale postupně mění. Zatímco kritika integrace z úst ostatních církví postupně utichá, u katolických představitelů naopak nabírá na intenzitě. Mohou za to především evropské snahy o regulaci oblastí, v nichž se evropský aparát dostává do střetu s morálními hodnotami reprezentovanými katolickou církví. Problematickou se z tohoto hlediska ale také ukázala debata o evropské ústavní smlouvě, která vyvolala vlnu (především) katolické kritiky reagující na snahu některých představitelů EU o důsledné pomíjení křesťanské tradice na formování Evropy. Náboženská témata na evropské úrovni nepatří mezi nejčastější a ani nejožehavější oblasti sporů, nicméně dokáží vyvolat poměrně širokou odezvu mezi odborníky i veřejností.

3. Katolická témata v politice Evropské unie

Je všeobecně známo, že základy Evropské unie byly vystavěny především křesťansko-demokratickými politiky. Za myšlenkou evropské integrace stáli katoličtí „otcové zakladatelé“ Robert Schuman, Konrad Adenauer a Alcide de Gasperi, později pak Jean Monnet, Jacques Santer a Jacques Delors. Katolickým sociálním učením prosazované hodnoty jako solidarita, mír a sociální smír se i díky nim staly základními kameny evropského vývoje. Právě tyto důvody vytvořily základ pro dlouhodobou aktivní podporu katolické církve integračnímu procesu. Poslední roky však ukázaly, že Evropa se proměňuje a kupříkladu nechce přímo poukazovat na své křesťanské kořeny, což vyvolává na straně církví, nejvíce u katolické, pochybnosti o míře podpory sjednocené Evropy. Na třech klíčových případech z posledních let, které se přímo týkaly katolíků a vyvolaly vlnu kritiky nejen ze strany církví, si můžeme problém vztahu víry a sjednocené Evropy dobře ukázat.

Jedním z nejvýznamnějších testů vztahu Evropské unie k náboženství se stala debata, jež se vedla o preambuli evropské ústavní smlouvy. Některé státy chtěly totiž do jejího znění začlenit odkaz na Boha a křesťanské hodnoty, které formovaly Evropu. Není překvapivé, že nejhlasitější požadavek zazníval z Vatikánu prostřednictvím papeže Jana Pavla II.⁹ Postoj katolické církve v této otázce však podpořili¹⁰ i ortodoxní věřící a protestanti,¹¹ stejně jako

největší evropská politická frakce Evropská lidová strana a dokonce některé státy. Myšlenku začlenit křesťanský odkaz do evropské ústavy oficiálně propagovala Česká republika, Itálie, Litva, Malta, Německo, Polsko a Slovensko (Black 2004). Je zajímavé, že přestože mají některé státy odkaz na Boha či křesťanské tradice ve vlastních ústavách,¹² nezasadily se o podporu obdobného ustanovení na evropské úrovni.¹³ Jakékoliv snaze o zmínku v dokumentu oponovala koalice Dánska, Francie, Nizozemí, Španělska,¹⁴ Švédska a Velké Británie. Tyto země argumentovaly, že invokace křesťanských hodnot by byla nevhodná a sloužila by k vyloučení multikulturní a multietnické Evropy. Odpůrci návrhu zdůrazňovali, že Evropská unie je domovem mnoha muslimů a dalších náboženství (často zmiňovaným náboženstvím byl judaismus), nelze tudíž preferovat pouze jedno náboženství. Z tohoto důvodu by podle jejich názoru byl odkaz na křesťanské tradice diskriminační.

Není třeba detailně rozebírat argumenty pro a proti, neboť dané téma již bylo v odborné literatuře dostatečně analyzováno. Obecně lze říci, že na boje o evropskou ústavní smlouvu můžeme nahlížet jako na pokusy ochránit (či prosadit) rozdílné národní chápání evropské identity (Heyward 2005: 228–229).

Evropská ústavní smlouva vyvolala kritiku nejen u církvi, ale i mezi odbornou veřejností. Asi nejznámější příspěvek v tomto směru vypracoval přední představitel evropských právníků Joseph Weiler. V politickém komentáři *Un'Europa cristiana* obhájuje tezi, že stejně jako ústavní tradice členských států, tak i historie Evropy (včetně křesťanských kořenů) by měla být zmíněna v preambuli. Přestože i předsedající země (tehdy Německo) v prohlášeních kancléřky Angely Merkelové deklarovalo snahu o začlenění křesťanských tradic do preambule (Watt 2006), nakonec se tak nestalo. Ve výsledném znění hovoří Lisabonská smlouva, respektive její preambule, pouze o inspiraci „evropským kulturním, náboženským a humanistickým odkazem“. Nejen Weiler toto řešení považuje za nešťastné, dokonce upozorňuje na tzv. křesťanský deficit a christophobia. Podle jeho názoru sekularita a neutralita nejsou identické pojmy a Evropa nemůže jednoduše vymazat své dějiny, byť se o to mnohdy snaží. Zamlčení křesťanských kořenů v ústavní smlouvě je akt sebepopření Evropy (Weiler 2003). Vlivem toho, že Evropská unie odmítla explicitně odkázat na své katolické dějiny, stal se v katolických kruzích vedlejším produktem debaty o evropské ústavní smlouvě nárůst skepsy vůči EU.

Na konci roku 2004 se navíc objevila kauza Rocca Buttiglioneho, italského kandidáta na evropského komisaře, která ještě posílila debatu o evropské ústavní smlouvě. Poté, co spolu s ostatními navrženými komisaři předstoupil před europoslance a odpověděl na jejich dotazy, se objevil problém se schválením navrhované komise. Zásadní „chybou“ osobnosti italského kandidáta, jež mu měla bránit ve výkonu funkce komisaře, bylo jeho náboženské vyznání. Buttiglione je praktikující katolík který v souladu se svým náboženským přesvědčením zastává názor, že homosexualita je hříchem. Jeho konzervativní smýšlení se projevuje i v chápání manželství, které má podle něj sloužit jako ochrana matky a rodiny muže. Dalším kritizovaným výrokem bylo i jeho prohlášení, že sexuální orientace jedince není oblastí, kterou by stát měl regulovat. V současné praxi evropských států by samozřejmě striktní uplatňování těchto názorů v praxi vyvolávalo odpor, Buttigliogne však explicitně prohlásil, že jeho náboženské přesvědčení mu nebude bránit v politickém rozhodování (European Parliament 2004). I přesto svým prohlášením před EP vzbudil kritiku zejména u levicových europoslanců (socialistů, zelených a liberálních demokratů). Naopak katolická církev mu vyjádřila podporu a incident

označila jako další inkviziční hon na katolíky v EU (Holmes 2004). Donutit člověka v tolerantní Evropě, navíc v Evropské unii, která se snaží deklarovat svou neutralitu vůči náboženství,¹⁵ stáhnout svoji kandidaturu z důvodu vyznání, se mohlo před tímto případem jevit jako nemyslitelné. Přesto se právě kvůli svému náboženskému vyznání¹⁶ Buttiglione komisařem nestal. Kauzou italského politika dostala deklarovaná neutralita Evropské unie vůči náboženství zásadní trhlinu.

Ještě neutichly boje o evropskou ústavu a už Evropská unie čelila další kritice související s náboženstvím. Na začátku roku 2011 bylo do evropských škol rozesláno na tři miliony diářů. Problém spočíval v tom, že diář vyznačoval svátky slavené hinduisty, muslimy, sikhy, čínské slavnosti, ale zapomněl na ty křesťanské. Kuriozita situace byla potvrzena i faktem, že 9. květen byl označen jako tzv. Den Evropy, nicméně Vánoce, Velikonoce a ostatní křesťanské svátky chyběly. Takové opomenutí nemohlo zůstat nepovšimnuto. Pravděpodobně nejkritičtější pozici prezentoval německý europoslanec Martin Kastler, který obvinil aparát Evropské komise z agresivního ateismu, jež je podle jeho názoru neúnosný. Dokonce zpochybnil možnost neúmyslné chyby a označil celou událost za záměr (Hall 2011). Po sérii dalších kritických reakcí¹⁷ byla EU donucena se omluvit¹⁸ a rozeslat informace o tiskové chybě všem učitelům, kteří diáře objednali. Obdobná situace by podle Evropské komise již v budoucnu neměla nastat (European Parliament 2011a a 2011b). Křesťané však díky této aféře dostali do rukou další argument, který poukazuje na snahu o vymazávání křesťanských hodnot z evropské politiky.

4. Boj o kříž: aktuální téma napříč Evropou

Poslední roky přinesly v tzv. případě Lautsi velmi dobrý příklad, jak náboženství stále může významně ovlivnit veřejnou i politickou diskusi. Debata kolem tohoto případu ukazuje, že i dnešní Evropané se dokáží identifikovat s katolickou vírou a jejími symboly. Symbolem boje za zachování pozice katolické víry ve společnosti se stal sám nejviditelnější symbol křesťanství, totiž kříž. Před padesáti lety by zákaz vyvěšování kříže nikomu nepřišel na mysl. V roce 2009 však diskuse o kříži ve veřejných budovách, především školách, získala celoevropský rozměr.

Podle některých názorů totiž stát, který povolí vyvěšování kříže ve svých veřejných školách, není nábožensky neutrální a může čelit úspěšným žalobám. Většina evropských států nijak nereguluje přítomnost náboženských symbolů ve veřejných prostorech. Výjimkou je Francie (kromě Alsaska), která pomocí tzv. šátkového zákona vykazuje náboženské symboly „před dveře“ škol a dalších veřejných institucí. Zcela opačný přístup zastává Itálie, Polsko, Rakousko a některé německé spolkové země, které přítomnost kříže ve veřejných školách výslovně předepisují. Náboženské symboly ve veřejných prostorách však lze běžně najít v Irsku, na Maltě, v Rumunsku, Řecku a Španělsku.

Právě Itálie, Německo a Rakousko se staly hlavními aktéry „boje o kříž“. Poprvé se problém s vyvěšením kříže objevil v rozsudku německého ústavního soudu již v 70. letech, hlavní boj o kříž však probíhal až o deset let později.¹⁹ V roce 2009 se boj za vyvěšování kříže objevil znovu, tentokrát v celoevropském měřítku, neboť se jím zabýval Evropský soud pro lidská práva (ESLP).

Kořeny případu Lautsi²⁰ lze hledat v žalobě Finky žijící v Itálii, která žalovala veřejnou školu svých synů za to, že ve třídě byly vyvěšeny kříže. Správní soud žalobu zamítl s poukazem na to, že sekulární charakter státu nebyl přítomností kříže narušen. Podle jeho názoru totiž kříž slouží jako historický a kulturní symbol italského lidu (Consiglio di Stato 2006). Poté, co soud zamítl i odvolání, podala stěžovatelka podnět do Štrasburku. ESLP v roce 2009 překvapivě jednomyslně shledal porušení článku 9 Evropské úmluvy o lidských právech. Soud svoji argumentaci založil na tom, že některé symboly mohou žáky emočně obtěžovat, zejména pokud patří mezi náboženskou minoritu. Škola je podle soudců senzitivní oblastí, tudíž přítomnost kříže ve třídě může nepříznivě ovlivňovat názor dětí na náboženství. Soud tedy shledal, že Itálie porušila Evropskou úmluvu.

Zdůvodnění soudců je sice zajímavé, mnohem pozoruhodnější se však jeví reakce, kterou rozsudek vyvolal. Již před zmíněným případem probíhala v Itálii rozsáhlá debata o vztahu křesťanství a státu. Princip sekularity (*laicità*) patří mezi základy zakotvené v italské ústavě. Přestože konkordát mezi Itálií a Vatikánem nepožaduje vyvěšování křížů ve školách a ani katolická církev nevznesla obdobný požadavek, vláda se rozhodla zachovat kříž jako kulturní symbol ve školách (Cimbalò 2003: 9). Italské soudy pak zaujaly přístup, který vychází ze sekulárního pojetí kříže a nezpochybnitelné role křesťanství v dějinách apeninského poloostrova. Proto reakce italských médií byla už bezprostředně po vynesení rozsudku silně negativní.²¹ Itálie se logicky postavila do čela kritiků soudu a ústy premiéra Silvia Berlusconiho dokonce zapochybovala o zdravém rozumu Evropy (Crocifisso in aula... 2009). Vatikán se připojil ke kritice, když označil rozhodnutí za ideologické (Mancini 2010: 6–7).²² Po celé Itálii (především ale v severních oblastech ovládaných Ligou severu) byly distribuovány kříže a mnoho místních úřadů přijalo vyhlášky, které nutily vyvěšovat kříže ve veřejných prostorách v co nejvyšší míře (Mescò 2009). Paradox této situace je zřejmý: v Itálii bylo po vynesení rozsudku více křížů než před ním (Annicchino 2010). V hlasování se více než 60 % Italů vyjádřilo proti celkovému zákazu vyvěšování křížů ve školách a italská vláda podala rezoluci k Evropskému parlamentu. ESLP se však stal okamžitým terčem kritiky i od dalších aktérů.²³ Někteří členové Parlamentního shromáždění Rady Evropy vydali písemné deklaráce proti politickému rozhodnutí a obvinili soud, že překročil své pravomoci. Aliance liberálů a demokratů pro Evropu (ALDE) vyzývala Evropský parlament, aby uznal právo členského státu na vyvěšování náboženských symbolů ve veřejných prostorech (European Parliament 2009). Nadto více než 40 členů Evropského parlamentu požádalo Evropskou komisi, aby se problémem zabývala. Debata se tak přesunula z fóra Rady Evropy i do struktur Evropské unie.

Debata o kříži měla ovšem ještě jeden rozměr. V roce 2009 dal Rakouský ústavní soud jasně najevo, že je judikaturu ESLP připraven zcela ignorovat. Rozhodoval prakticky o stejném případě, jaký se odehrál v Itálii. Školka v Dolním Rakousku byla zažalována otcem jednoho z žáků, protože neodstranila kříže ze svých zdí. Ústavní soud rozhodl, že vyvěšení kříže nezakládá jakoukoliv preferenci jednoho náboženství (VfGH G 287/09.). Rozsudek byl podpořen konzervativními a pravicovými politiky, stejně jako katolickou církví a společnostmi. V souladu s judikaturou ESLP v případě Lautsi měl teoreticky rakouský soud rozhodnout opačně. Rakouský ústavní soud se přímému konfliktu se štrasburským soudem sice vyhnul odvoláním na rozdílnost situace italského a rakouského prostředí, nelze však zastírat, že rozsudek ukazuje, jak vážně byla reputace štrasburského soudu narušena.

O dva roky později přišel velký senát ESLP s opačným názorem, než vyslovil v roce 2009.²⁴ Italská vláda se proti původnímu rozsudku totiž odvolala a tentokrát nebyla osamocena.²⁵ Připojilo se k ní 33 členů Evropského parlamentu, 10 vlád²⁶ a 8 nevládních organizací.²⁷ Závažnost případu umocňuje i fakt, že již zmíněný Joseph Weiler (2010: 1–6) se před soudem objevil jako zástupce intervenujících vlád. S ohledem na reakce, kterým soud čelil, není radikální změna názoru soudců nepochopitelná. V odvolání soud konstatoval, že přítomnost kříže v italských školách je plně slučitelná s Evropskou úmluvou. Kříž na zdi je podle prohlášení soudu pasivním symbolem a jeho vliv nelze srovnat například s výkladem učitele či účastí na náboženských aktivitách. Soud přiznal, že neexistuje jednotný přístup evropských států k otázce vyvěšování kříže, což je následkem rozdílných kulturních a historických tradic. A právě proto rozhodnutí, zda povolit vyvěšování kříže, náleží do kompetencí státu (podle tzv. doktríny margin of appreciation).

5. Závěr: Identifikační symbol a politický problém

Popsané případy naznačují, že jsme svědky dvou tendencí. Zatímco Evropská unie odmítá vliv katolické církve a vlastně obecněji náboženské zkušenosti na své rozhodování a politiku, a dokonce se brání i jakékoli zmínce o historickém významu křesťanské tradice pro formování Evropy, náboženská témata se různými způsoby do politiky vrací, a to i na evropské úrovni. Navíc se ukazuje, že náboženská neutralita nebo – v očích kritiků až protikřesťanský postoj – ovládající evropskou politickou rovinu není sdílena členskými státy. Státy mohou (a také to činí) regulovat své vztahy s katolickou církví a s dalšími církvemi podle vlastních tradic a potřeb, což ostatně vyplynulo i z debaty o evropské ústavní smlouvě.

Evropa tak zaujímá poněkud rozporuplný přístup: sjednocená Evropa explicitně odkazovat na své křesťanské kořeny nechce a tváří se, jako by ani nic takového neexistovalo, ale tam, kde je historicko-kulturní relevance křesťanské tradice zpochybňována („boje o kříž“), postaví se jednotlivé členské státy přece jen na její ochranu. To do jisté míry potvrzuje tezi, že katolická víra ještě v některých svých projevech patří k identifikačním symbolům i pro dnešní Evropu. Nakolik si však Evropa bude, třeba i pod tlakem jiných náboženských zkušeností vznášejících postupně také politické požadavky, posilovat svoji identitu přiznáním křesťanské tradice a zachováváním jejich symbolů, zůstává otevřenou otázkou.

Poznámky:

1. Například ve Švýcarsku mezi 60. a 90. léty vzrostl počet nepraktikujících křesťanů z čtvrtiny populace na téměř polovinu. Počet nevěřících z 1,1 % (v roce 1970) na 11 % obyvatelstva (v roce 2000); viz Nicolet a Tresch 2009: 77. V České republice pokleslo procento obyvatelstva bez náboženské víry z 39,9 % (v roce 1991) na 34,2 (v roce 2011). Data pro srovnání počtu nepraktikujících křesťanů neexistují. Údaje vycházejí z: Český statistický úřad 2011.
2. Pokud není uvedeno jinak, je v této kapitole čerpáno z dat publikovaných v Nelsen et al. 2011.
3. Řadíme do ní zakládajících šest států společně s Dánskem, Irskem a Velkou Británií.
4. Patří do ní Finsko, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Španělsko a Švédsko.

5. Ostatně i Jan Pavel II. v závěru života vyjádřil obavy o evropskou integraci, která stále více nabývá protináboženských obrysů. Strach z kurzu, který EU nabrala, vyjádřil i jeho nástupce Benedikt XVI. (Ratzinger 2005).
6. Především pro osoby starší 56 let a více, toto tvrzení však platí i pro skupinu od 37 do 55 let.
7. Přestože se text nezabývá otázkou islámu, je vhodné na tomto místě doplnit postoj mladé muslimské generace. U ní je totiž trend naprosto opačný, než je tomu u katolíků. Mladí muslimové většinou chápou EU jako kulturní hrozbu pro evropské muslimy a islám obecně. Z odlišného chápání evropského integračního procesu pak mnohdy pramení silné napětí mezi muslimskými komunitami a tradičním obyvatelstvem.
8. Pokud náboženské otázky ovšem znovu nevystoupí do popředí v souvislosti s přistupováním muslimského Turecka.
9. Papež poukazoval, že bez křesťanství by dnes neexistoval humanismus, kterého si Evropa tolik cení a na něj odkazuje (Coss a Banks 2002).
10. Portugalsko se stalo jedinou zemí, v níž má katolická církev zásadní vliv, nicméně se nijak k debatě o evropské ústavě nevyjádřila. Paradoxně nizozemský kardinál byl hlasitým odpůrcem nezačlenění zmínek o křesťanství.
11. Podporu protestantů však lze označit za vlašnou. Dánští luteráni se nechali slyšet, že není třeba Boha v preambuli zmiňovat, obdobný postoj (byť méně otevřeně) zastávaly i ostatní severské státy (Minkenberg 2009: 1203).
12. Například Německo, Itálie, Irsko, Polsko, Řecko, Slovensko a Španělsko.
13. Španělsko zastávalo pozici, že je na každém státu, aby si svou pozici vůči křesťanství a církvi upravil sám.
14. Španělsko, jako katolická země, původně zmínku na křesťanskou historii Evropy podporovala. Poté, co se v roce 2004 dostali k moci socialisté, svou pozici změnilo.
15. Což lze například vyčíst z ustanovení článku 17 Smlouvy o fungování Evropské unie (vychází z deklarace č. 11 k Amsterodamské smlouvě) „Unie uznává postavení, které podle vnitrostátního práva mají církve a náboženská sdružení či společenství v členských státech, a nedotýká se jej“.
16. Buttiglione je hlavním autorem pravděpodobně nejliberálnější encykliky z roku 1991 *Centesimus Annus*.
17. K Evropské komisi došly psané otázky od členů Evropského parlamentu. Vesměs se dotazovaly, zda pochybení bylo způsobeno nedbalostí či záměrem. Zároveň europoslanci chtěli vědět, jak Komise bude obdobným událostem předcházet v budoucnosti. Europoslanci pocházeli z většiny stran a z deseti různých států.
18. Nutno dodat, že hinduisté ocenili zařazení svých svátků do kalendáře (EC regrets absence of Christmas... 2011).
19. Vzhledem k zaměření článku na aktuální agendu nejsou události ze 70. a 80. let více specifikovány.
20. Lautsi v. Itálie (2009).
21. Kritické komentáře vydaly především *L'Osservatore Romano* – oficiální noviny papežského stolce, ostatní italské noviny *La Padania*, *Libero*, *Il Tempo*, *La Repubblica*, *Corriere della Sera*, stejně jako zahraniční *Le Monde*, *Guardian* nezůstaly v kritice pozadu.
22. Opozici veřejně deklarovala též Řecká ortodoxní církev (Lyle 2009).
23. Je třeba dodat, že se ozývaly i pochvalné hlasy. V Itálii rozhodnutí podpořila Radikální strana a italská sekularistická, na evropské úrovni se ozvala Evropská humanistická federace a Evropská parlamentní platforma pro sekularizaci v politice (Court Set to Announce... 2011).
24. Lautsi v. Itálie (2011).
25. Italská vláda byla oficiálně podporována 20 členskými státy Rady Evropy, přestože ne všechny se připojily k odvolání jako třetí strana (*amicus curiae*). Těmito zeměmi byly Albánie, Chorvatsko, Makedonie, Maďarsko (FYROM), Moldavsko, Polsko, Rakousko, Slovensko, Srbsko a Ukrajina. Z toho vyplývá, že téměř polovina členských států Rady Evropy (21 ze 47) nesouhlasila s rozsudkem (Puppinc 2010: 6).

26. Vláda Arménie, Bulharska, Kypru, Litvy, Maltu, Monaka, Rumunska, Ruské federace, Řecka a San Marina vystupovaly společně. Ústní intervenci provedlo 8 států (bez Monaka a Rumunska).
27. Greek Helsinki Monitor, Associazione nazionale del libero Pensiero, European Centre for Law and Justice, Eurojuris, vystupovaly společně; International Committee of Jurists, Interights and Human Rights Watch, vystupovaly společně; Zentralkomitee der deutschen Katholiken; Semaines sociales de France and Associazioni cristiane lavoratori italiani.

Použité zdroje:

- Annicchino, Pasquale. 2010. Is the glass half empty or half full? Lautsi v Italy before the European Court of Human Rights (http://www.statoechiese.it/images/stories/2010.5/annicchino.2_crucifixm.pdf).
- Black, Ian. 2004. „Christianity bedevils talks on EU treaty.“ *The Guardian*, 25. 5. 2004 (<http://www.guardian.co.uk/world/2004/may/25/eu.religion>).
- Boomgaarden, Hajo G. a Freire, André. 2009. „Religion and Euroscepticism: Direct, Indirect or No Effects?“ *West European Politics* 32, č. 6, 1240–1265.
- Cimbalo, Giovanni. 2003. *Laicità dello Stato ed esposizione dei simboli religiosi negli uffici pubblici* (http://ecclesiastico.giuri.unibo.it/uploads/file/insegnamento/crocefisso_Bari.pdf).
- Consiglio di Stato. 2006. Sentenza no. 4575/03-2482/04 z 15. 2. 2006.
- Coss, Simon a Banks, Martin. 2002. „Pope’s call for „Christian values“ in EU constitution under attack.“ *European Voice*, 4. 7. 2002 (<http://www.europeanvoice.com/article/imported/pope-s-call-for-christian-values-in-eu-constitution-under-attack/45159.aspx>).
- Court Set to Announce Grand Chamber Decision in Lautsi v. Italy on 18 March 2011. Religion and Law Consortium, 2011. (<http://www.religlaw.org/index.php?blurbid=1209&table=Blurb>)
- Crocifisso in aula: Berlusconi, decisione non accettabile per noi Italian., *IrisPress*, 4. 11. 2009.
- Český statistický úřad. 2011. Sčítání lidu, domů a bytů 2011 (<http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=30462&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>).
- Davie, Grace. 1994. *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.
- EC regrets absence of Christmas from Europa Diary. *Merinews*, 16. 1. 2011 (<http://www.merineews.com/article/ec-regrets-absence-of-christmas-from-europa-diary/15840128.shtml>).
- EU Parliament slams Croatia’s Church-backed sex education, Euro-letter, ILGA Europe, No. 141, April 2007.
- European Commission. 2005. Special Eurobarometer 225 – Social values, Science and Technology (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf).
- European Parliament. 2004. Hearing of Rocco Buttiglione (justice, freedom and security) (http://www.europarl.europa.eu/press/audicom2004/resume/041005_BUTTIGLIONE_EN.pdf).
- European Parliament. 2011a. Joint answer given by Mr Dalli on behalf of the Commission. (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2011-000275&language=DA>)
- European Parliament. 2011b. Joint answer given by Mr Dalli on behalf of the Commission. (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2011-001821&language=FR>).
- European Parliament. 2009. Written declaration No. 0064/2009, 23. 11. 2009.
- Hall, Allan. 2011. „EU sends out £4.4m diaries to schools which list Muslim, Chinese and Hindu holidays... but miss out Christmas and Easter.“ *Daily Mail*, 14. 1. 2011 (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-1346850/EU-diaries-miss-Christmas-Easter-list-Muslim-Chinese-Hindu-holidays.html>).
- Heyward, Madeleine. 2005. „What Constitutes Europe?: Religion, Law and Identity in the Draft Constitution for the European Union.“ *European Law* 12, č. 4, s. 227–235.
- Holmes, Stephanie. 2004. Profile: Rocco Buttiglione, *BBC News*, 21. 10. 2004 (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3718210.stm>).
- Lyle, Jenna. 2009. „Greek Orthodox Church opposes EU crucifix ban.“ *Christian Today*, 14. 11. 2009 (<http://www.christiantoday.com/article/greek.orthodox.church.opposes.eu.crucifix.ban/24623.htm>).

- Mancini, Susanna. 2010. „The Crucifix Rage: Supranational Constitutionalism Bumps Against the Counter-Majoritarian Difficulty.“ *European Constitutional Law Review* 6, č. 2, 6–27.
- Mesco, Manuela. 2009. „Italians reject crucifix ruling.“ *The Guardian*, 4. 11. 2009 (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/belief/2009/nov/04/italy-crucifixes-classroom-european-court>).
- Minkenberg, Michael. 2009. „Religion and Euroscepticism: Cleavages, Religious Parties and Churches in EU Member States.“ *West European Politics* 32, č. 6, 1190–1211.
- Myunghee, Kim. 2008. „Spiritual Values, Religious Practices, and Democratic Attitudes.“ *Politics and Religion* 1, č. 2, 216–236.
- Nelsen, Brent F. et al. 2011. „Does Religion Still Matter? Religion and Public Attitudes toward Integration in Europe.“ *Politics and Religion* 4, č. 1, 1–26.
- Nicolet, Sarah a Tresch, Anke. 2009. „Changing Religiosity, Changing Politics? The Influence of „Belonging“ and „Believing“ on Political Attitudes in Switzerland.“ *Politics and Religion* 2, č. 1, 76–99.
- Norris, Pippa a Inglehart, Ronald. 2004. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press 2004.
- Ratzinger, Joseph. 2005. *Europe Today and Tomorrow: Addressing the Fundamental Issues*. San Francisco: Ignatius Press.
- Watt, Nicholas. 2006. „Merkel backs more Christian EU constitution.“ *The Guardian*, 29 August 2006 (<http://www.guardian.co.uk/world/2006/aug/29/germany.eu>).
- Weiler, Joseph. 2010. „Editorial – Lautsi: Crucifix in the Classroom Redux.“ *The European Journal of International Law* 21, č. 1, 1–6.
- Weiler, Joseph. 2003. *Un’Europa cristiana*. Milano: Rizzoli.